

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl Email: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 21, Nummer 3 / Nisan 5768 - April 2008

OPLAGE 350 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 7,00 - POSTGIROREKENING 259272

RAADSELACHTIGE NAMEN EN EEN BEGINNENDE JUDAICANON

Van de redactie

Bij het lezen van bijbelverhalen nemen we de namen van de personen die in deze verhalen een rol spelen, vaak voor lief. De mensen hebben nu eenmaal zo geheten, denken we dan en de ouders of andere naamgevers zullen zo hun eigen motieven hebben gehad om juist deze namen aan hun kinderen te geven. Maar sommige namen in bijbelverhalen zijn wel erg merkwaardig om als naam in het maatschappelijk verkeer te kunnen dienen. Vaak lijkt het erop dat de schrijver van het bijbelverhaal de naam van zijn personen aan het thema van het verhaal heeft aangepast.

In zijn bijdrage *Het raadsel van namen in kernverhalen van Tora* behandelt Dick Broeren een flink aantal opmerkelijke namen van personen in de Bijbel. Het artikel daagt uit om altijd alert te zijn bij het lezen van een bijbelverhaal en je steeds af te vragen of de namen van de personen in het verhaal wel eens een bepaalde betekenis in de thematiek van het verhaal zouden kunnen hebben. Wat denkt u bijvoorbeeld van Jona, die nogal agressief in het oorlogszuchtige Ninevé terecht kwam? Zijn naam betekent “duif”, ook in die tijd al een vogel die voor vrede en weerloosheid stond. Toeval? Bestaat niet!

De Judaicanon

Precies een jaar geleden opperden we in dit bulletin het idee voor een Judaicanon als aanvulling op de bestaande Nederlandse Relicanon, waarin weinig over het jodendom te bespeuren viel. De uitwerking van dat idee en de binnengekomen voorstellen voor de zogenaamde vensters van zo'n canon zijn echter enige tijd blijven liggen. In dit bulletin pakken we de draad weer op en publiceren we de eerste vijf voorgestelde vensters. Ook vindt u informatie over de wijze waarop we de komende tijd aan de Judaicanon verder werken.

Bestuur en administratie

Op 30 januari 2008 nam het bestuur afscheid Dick Broeren, die sinds 1 oktober 2006 de functie van secretaris ad interim heeft waargenomen. Dick, die door voorzitter Peter van 't Riet bedankt werd voor zijn bereidheid om in een lastige periode te helpen het bestuur draaiende te houden, droeg het secretariaat over aan de nieuwe secretaris, de heer W.H. (Wim) Neevel uit Ommen. Ook voor de administratie trad een nieuwe kracht aan, mevr. J. (Mieke) van Harten-Wondergem uit Zwolle. Mieke zal de komende tijd de cursusinschrijvingen, de abonnementenregistratie, de factureringen etc. gaan verzorgen. Beide nieuw medewerkers zijn een versterking voor de Stichting Judaica Zwolle, die de laatste tijd haar activiteiten door een steeds bredere groep vrijwilligers gedragen ziet worden.

Hebreeuwse letters en namen worden vaak verwerkt in kunstvoorwerpen, zoals de naam Sarah in deze zilveren halsband van JudaicaHeaven

HET RAADSEL VAN NAMEN IN KERNVERHALEN VAN TORA

Door Dick Broeren

Mensen geven namen. Aan dingen dieren, planten, andere mensen. Zelfs als ze geen naam weten, verzinnen ze ter plekke een naam. Vooral kleine kinderen zijn daar goed en origineel in. Mensen noemen zich desnoods Niemand, als er maar een be-na-ming plaats vindt. Het geven van namen schijnt een eigenschap te zijn die ons van de dieren en plantenwereld onderscheidt. Wat in zijn algemeenheid geldt, geldt uiteraard ook voor Tenach. Het wemelt er van de namen. Meer dan 900 maal komt het Hebreeuwse woord voor 'naam', 'sjem', voor in Tenach. Volgens het roemruchte woordenboek van Gesenius schijnt de betekenis van het woord 'sjem' o.a. samen te hangen met 'eingebrantes Zeichen', 'brandmerk'. Een van de oudvaders, de oudste zoon van Noach, heet zelfs 'Naam', 'Sjem'.

God zelf is de eerste in Tora die een naam heeft en geeft, Elohiem. Hij noemt het licht 'dag' en het duister 'nacht'. Dan volgen hemel, aarde en zee. Zoals de Engelsen zeggen: the stage is set: heel de schepping speelt zich af in het kader, dag en nacht, hemel, aarde en zee.

Afgezien van de godsnamen die nu verschijnen in de tekst, waarover later, krijgt ook de mens en zijn vrouw geen naam, anders dan 'adam' of mannelijke (mens) of vrouwelijke (mens): *zagar oenekeevah*. De eerste mensen krijgen dus **niet** wat wij noemen een naam. In die zin volgen de eerste echte namen pas in Gen 2,11 etc. Bij de schepping van de vrouw is het de mens, *ha-adam*, die het nieuwe schepsel '*ha'iesja*' noemt en passant zichzelf '*iesj*', door de statenvertalers zo schitterend 'mannine en man' genoemd, **nadat** de mens alle dieren etc. namen had gegeven (Gen. 2,23).

Na de wegzending uit het paradijs roept de mens over zijn vrouw de naam Chawwah, Eva uit, moeder van al wat leeft. Ze krijgen een kind, een zaak die Eva meent aan de Eeuwige te danken te hebben (een echo van de mythologische vrijpartijen tussen een god en een vrouw?) Want zegt ze: *kaniemet iesj et adonaj*, in de vertaling van Friedman: *I have created a man with YHWH*. Let op, er staat niet mens maar man! (Overigens meldt de statenvertaling hier: *Ik heb een man van de HEERE verkregen*. Wat een wereld van verschil tussen deze vertalingen!) Chawwah/Eva is dus de tweede mens die een ander mens een naam geeft.

De tekst suggereert dat de naam Kajin afgeleid is van de stam Koef-Noen-Alef, 'kana', dat volgens

Hirsch in de eerste plaats 'jaloers zijn' betekent, vervolgens het 'opeisen van exclusieve rechten', maar ook 'verkrijgen - maken, scheppen'. Je zou Kajin dus ook 'de jaloerse' kunnen noemen. Dit zelfde werkwoord wordt ook gebruikt als God van zichzelf zegt dat hij een jaloers God is. Feit is dat de etymologie van deze naam zo onduidelijk is dat de schrijvers gemeend hebben er een uitleg bij te moeten zetten, een uitleg die ons ook niet veel verder brengt. Dan volgen in rap tempo nog de namen Abel, Seth en Enos en pas dan en alleen dan begint men de naam van Adonaj aan te roepen (Gen. 4,26).

In Gen. 4,2 staat **niet** 'en zij noemde zijn naam 'Havel'', er staat: *en zij ging door met te baren zijn broer: havel*, d.i.: leegte, ijlheid, ijdelheid. Voor het gemak hebben we aangenomen dat de tweelingbroer (!) van Kajin Havel - Abel heet, maar dat hoeft niet zo te zijn. Het woord 'havel' is afkomstig van het gelijknamige werkwoord dat 'de waarde ontbreekt, iets is van voorbijgaande aard' betekent.

In een ander verhaal (Gen. 5,1 ev.) wordt gesuggereerd dat de mens vader wordt van een zoon, die hij – de mens – de naam Seth geeft, vlak nadat Elohiem de mens de soortnaam '*ha-adam*' heeft gegeven. Alweer, geen individuele naam, maar – zou je kunnen zeggen – een soortnaam. Ook de naam Seth wordt in Tora niet uitgelegd. Op deze plaats klopt de traditionele uitleg, nl. die van 'plaatsvervanger' niet, omdat hier de tekst suggereert dat Seth de oudste zoon van de Mens zou zijn. Je kunt hier, denk ik, duidelijk zien dat twee verhalen in elkaar geschoven zijn.

Dan gaat het snel. Hele series namen passeren de revue, namen die in het Hebreeuws allemaal hun eigen verhaal laten klinken, inclusief boven- en ondertonen, maar de twee belangrijkste, of eigenlijk de drie belangrijkste namen in deze verhalen heb ik nog niet aangeroerd, die van God: *Elohiem* en *JHWH* en de samenstelling *JHWH-Elohiem*.

Een paar korte opmerkingen. In de eerste plaats valt het op dat wat wij gemakshalve als namen zien eigenlijk geen namen zijn, je zou ze misschien eerder kunnen zien als eerbiedige aanspreektitels waarachter de echte namen worden weggelaten, want we veronderstellen immers te weten waar we het over hebben. Maar het is belangrijk om vast te stellen dat we dat niet weten, dat het woord ‘god’ eigenlijk werkt als een axioma.

Algemeen wordt aangenomen dat het woord ‘*elohiem*’ goden, machtigen, rechters betekent, zoals bijvoorbeeld in Psalm 82,1. Zoals bekend is het een meervoudsvorm die o.a. in het eerste scheppingsverhaal stevast gevolgd of voorafgegaan wordt door een werkwoord in de derde persoon mannelijk enkelvoud. Ook komt het woord vaak voor met en zonder het lidwoord ‘ha’, iets wat in vertalingen vrijwel altijd wegvalt, maar waar in de commentaren vaak uitvoerig op ingegaan wordt en waaraan belangrijke uitleggingen worden toegekend. Zo worden in het verhaal van de binding van Izaäk (Gen. 22) deze namen, *elohiem*, *ha-elohiem* en *adonaj* naast elkaar gebruikt. De uitleg hiervan blijkt van cruciaal belang te zijn voor het begrijpen van de tekst.

De naam bij uitstek, de onuitsprekelijke ‘naam’ *JHWH* wordt echter wel uitgelegd in Tora en wel door God zelf in misschien het belangrijkste scharnierverhaal uit Tora, waar hij aan Mozes verschijnt in wat traditioneel het verhaal van het brandende braambos wordt genoemd. De situatie is als volgt: Mozes heeft geen trek in de goddelijke missie en stelt de niet onlogische vraag: *Zie, ik kom tot de kinderen van Israël, en ik zal tegen hen zeggen: ‘de god van jullie vaders stuurt me naar jullie toe’. Dan zullen ze tegen mij zeggen ‘Wat is zijn naam?’ Wat zal ik dan tegen hen zeggen?* Geeft God dan aan Mozes zijn naam? Nee, hij geeft hem het woord J-H-W-H, een vorm van het werkwoord H-J-H dat ‘zijn, er zijn, bestaan’ betekent. De naam van God is dus een werkwoordsvorm. Het is de derde persoon. Het werkwoord staat in het enkelvoud. Het is de mannelijke vorm. De werkwoordsvorm staat in de

onvoltooide tijd, het kan niet begrensd worden door het verleden, het heden en de toekomst. Je zou het woord kunnen vertalen met: Hij-Die-Doet-Zijn (Friedman). God maakt zich eigenlijk aan Mozes bekend met: Hieraan, Mozes zul je me altijd herkennen: ***Ik zal er altijd zijn***. Maar het is niet zijn naam in strikte zin, die kennen we niet. Vrome joden refereren aan deze naam met het woord *Adonaj*, wat eigenlijk ‘Mijn Heer’ betekent, maar vaak ook wordt simpelweg naar deze naam verwezen met het woord ‘HaSjem, ‘De Naam’.

In Tenach komen veel vreemde namen voor. Een van de mannen die in opstand komen tegen Mozes heet Korach, waarvan algemeen wordt aangenomen dat het de Kale betekent. De zoons van Elimelech en Naomi heten Machlon en Kiljon, respectievelijk de Zieke en de Wegkwijnende. En wat te denken van Hofni en Pinehas, de Dikkop en de Schreeuwer. Ouders die bij hun verstand zijn geven hun kinderen toch niet zulke namen? Natuurlijk hebben al deze namen een functie binnen de verhalen waarin zij voorkomen, maar toch?

Van Korach wordt verteld dat hij in Egypte priester was en Egyptische priesters werden altijd kaalgeschoren. In het verhaal van Ruth sterven Machlon en Kiljon en maken op die manier hun naam waar, en Hofni en Pinehas hebben in het verhaal van de priester Eli en zijn zoons nou ook niet direct een goede pers. Een van de zoons van Kanaän wordt Chet genoemd, d.i. de schrikkanjagende, en in het geslacht van Juda komt een vrouw voor die de weinig flatteuze naam Chela draagt, d.i. roest. Misschien waren het wel wat wij bijnamen noemen, maar dat doet niets af van het feit dat er op een merkwaardige manier met namen omgesprongen werd.

Vroeger stonden namen in de keten der geslachten. Je was Piet de zoon van Klaas de zoon van Piet etc. Je stond in een traditie, zoals dat ook in de Bijbel het geval was. Twee maal wordt in het NT een stamboom gegeven van Jezus de Nazarener, stambomen die niet met elkaar overeenkomen. Kennelijk was en is het van belang wie zijn voorgeslacht was. Het bepaalde voor een groot deel zijn identiteit en waar hij voor stond. Dat is misschien wel het grootste verschil tussen toen en nu. Vroeger was er heel duidelijk een binding (!) met je voorgeslacht en afkomst, en was het loslaten van die binding vrijwel niet mogelijk. Vroeger hoorde men thuis in een stad, een familie, een vak met een gilde, een stand, een godsdienst of

godsdienstige stroming en uit die omheining die door velen als geborgenheid en even zovelen als verstikkend werd en wordt ervaren, is losbreken een moeizaam en pijnlijk proces. Ook al omdat je identiteit bepaald werd door die groep enz. Tegenwoordig hoeft dat niet meer zo te zijn, hoewel oude patronen zich moeilijk laten uitwissen en het is natuurlijk weer de vraag of hier niet het kind met het badwater wordt weggegooid.

Maar terug naar de oudheid. De koning van Egypte droeg de titel: hij-die-in-het-(grote)-huis-woont, “per’a”, “farao”. Een van de vele titelnamen en namen die hij droeg. Bovendien had hij ook nog een aantal ‘geheime’ namen. Egyptische goden hadden ook vele namen die gebruikt werden in gebeden, lofprijzingen en vooral in magische bezweringen. Aan het woord en zeker aan een naam werd een zekere scheppingskracht toegekend. Vreemd is het dan niet dat de traditie leert dat God schept door middel van het woord. God kent de namen van de dingen en van de mensen, en door die namen uit te spreken schept hij ze. In de naam ligt dan ook voor de mensen uit de oudheid het gevoel van opgesloten wie je werkelijk bent en die naam gaf je dan ook niet gauw prijs, want door anderen jouw naam te laten kennen gaf je die ander macht op een esoterisch niveau over jezelf. Dit gevoel leeft ook vandaag de dag nog heel sterk, men leze de Harry Potter-cyclus.

En dan is er nog iets merkwaardigs aan de hand. Een aantal sleutelfiguren uit Tora krijgt een andere naam. Vier keer komt dat bij mijn weten voor in Tora. Abram wordt Abraham, Sarai wordt Sara, Jakob wordt Israël en Hosea ben Nun wordt Jehosjoe’a (Jozua). En juist met deze naamsveranderingen is iets vreemds aan de hand. Abraham, Sara en Jozua worden voortaan ook zo genoemd, terwijl Jakob ook Jakob genoemd blijft worden én Israël. Beide namen worden schijnbaar vrijelijk door en naast elkaar gebruikt. Een van de plaatsen waar dit systematisch gebeurt, is in het verhaal van Bileam in de sidra Balak waar in de spreken van Bileam die hij over het volk uitspreekt maar liefst acht maal de woordcombinatie *Jakob-Israël* voorkomt. De beroemdste is misschien wel het versdeel: *Hoe goed zijn jouw tenten, Jakob, jouw woningen, Israël.* (Num. 24,5). Een uitspraak van een niet-joodse profeet/ waarzegger, die zijn weg gevonden heeft naar het ochtendgebed in het Joodse Gebedenboek! De vraag dringt zich dan ook op waarom deze namen beiden in gebruik blijven.

Daarom is het zinvol om naar de oorsprong van beide namen te kijken, naar het geboorteverhaal van Jakob en Ezau en naar het gevecht van Jakob met Ezau.

De duidelijk niet eeneiige tweeling Jakob en Ezau wordt geboren na een omineuze Godsspraak (Gen. 25,23) en vrijwel onmiddellijk ontstaat er een vertaal of liever gezegd een interpretatie probleem: de tekst zelf geeft hier geen uitleg van de betekenis van de naam Jakob. De tekst veronderstelt dat we Hebreeuws kennen en dus de woordovereenkomst horen. Nou, daar weten sommige vertalers/interpreteerders wel raad mee. Ik heb eens wat vertalingen bij elkaar gezocht en dan springen direct een aantal merkwaardige zaken in het oog.

(Gen. 25,26)

1. En daarna kwam zijn broeder te voorschijn, wiens hand Esau hiel vasthield; en hem noemde men Jakob. (NBG '51)
2. After that his brother came out, and his hand was holding Esau's heel, and he called his name Jacob. (Friedman 2001)
3. Daarna kwam zijn broeder naar buiten en zijn hand greep de hiel van Esau vast. Zij riepen zijn naam: *Jakob-Hielengrijper*. (Oosterhuis en van Heusden 2004)
4. Then his brother came out, his hand grasping Esau's heel, and they called his name Jakob. (Alter 2004).
5. Daarna – is zijn broer naar buiten gekomen – met zijn hand vast om – de hiel van Esau – en hij roept als naam voor hem uit Jakob, - ‘*hij licht de hiel*’. (Oussoren 2004).
6. En daarna kwam zijn broeder uit, wiens hand Ezau's verzenen hield; daarom noemde men zijn naam Jakob. (SV).
7. Na hem kwam zijn broer te voorschijn. Hij hield met zijn hand de hiel van Esau vast; om die reden kreeg hij de naam Jakob*. (Willibrord 1995).
*Deze vertaling geeft een interessante voetnoot: Deze naam (Jakob) wordt in verband gebracht met ‘hiel’ of met het werkwoord ‘onderkruipen’. In werkelijkheid betekent Jakob ‘Hij (God) moge beschermen’.
8. En daarna kwam zijn broeder te voorschijn, met zijne hand vasthoudend de verzenen van ‘Esau; en hij noemde zijn naam Jakob. (SV)
9. Danach fuhr sein Bruder hervor, seine Hand fasste Essaws Ferse, man rief seinen Namen Jaakob, Fersehalt. (Buber Rosenzweig 1968).

Rembrandt : Esau verkoopt zijn
eerstgeboorterecht aan zijn broer Jakob

Oosterhuis & van Heusden, Oussoren en Buber/Rosenzweig vinden het dus nodig (waarom?) een verklaring toe te voegen aan de tekst. M.i. onnodig en tamelijk riskant. Twee moderne Nederlandse vertalingen benadrukken op die manier uitsluitend de negatieve betekenis van de naam Jakob. De Willibrord vertaling is hier de gunstige uitzondering.

Jakobs hand hield dus de 'akeev', de hiel van Esau, vast en hij wordt daarom Ja'akov genoemd. Gesuggereerd wordt vaak dat dit zou betekenen: hij die de hiel vastgrijpt. Maar dat is natuurlijk een onmogelijk fysieke handeling. Navraag bij verloskundigen en doktoren levert geen ander resultaat op dan ontkenning van dit fenomeen. De Zohar* geeft zelfs als commentaar bij dit versdeel: .... Zijn hand greep de hiel van Esau. Denk je nu werkelijk dat Jacobs hand letterlijk Esau's voet greep? Het is eerder zo dat zijn hand **hem** greep, die 'hiel' genoemd wordt; d.i. Esau, [van wie geschreven staat] 'jij zal hem in zijn hiel (akeev) bijten'. (Gen. 3,15; Zohar 2:IIIa). De Zohar legt een verbinding tussen de tekst van Gen. 3,15 waar God de slang vervloekt en deze tekst. Geleidelijk aan ontdekken we weer een van die beroemde perspectieflijnen in Tora. De uitleg van de Zohar verbindt de vervloeking van de slang in het scheppingsverhaal met de worsteling van de twee broers in de baarmoeder van Rebekka (Gen. 25,26), vervolgens met de naamgeving en tenslotte

met de worsteling later van Jakob met de 'engel' van Esau (Gen. 32,25 ev.). Vanuit die bijna permanente worsteling van Jakob met Esau, de naam die in de joodse traditie staat voor allen die het joodse volk vijandig gezind zijn, ontstaat de naam Israël. Jakob krijgt deze naam van God zelf. De engel van Esau met wie Jakob worstelt, zegt dat hij Israël **zal** gaan heten, want zegt hij onder druk van Jakobs vasthouden (!): 'jij, Jakob, strijdt met hemelse machten (= elohiem) en met mensen, en jij kan dat aan. (Gen. 32,29). Maar onbeschadigd komt Jakob/Israël niet uit dit gevecht te voorschijn, hij is aan de binnenzijde van zijn dij geraakt en loopt voortaan mank. De engel van Esau raakt hem in zijn dij, in het Hebreeuws 'jareech'. Hetzelfde woord wordt gebruikt als Abraham zijn knecht laat zweren geen Kanaänitische vrouw voor Izaäk te zoeken. Om deze eed te bekrachtigen moet de knecht zijn hand leggen onder Abrahams dij, 'tachat jereechi'. Hier wordt dit woord wel begrepen als een eufemisme voor het geslachtsorgaan, maar bedoeld wordt het nageslacht. De onderliggende betekenis van deze buitengewoon krachtige symbooltaal zou kunnen zijn dat het allemaal te maken heeft met het nageslacht van Jakob. Jakob krijgt van de engel van Esau te horen dat hij en zijn nageslacht altijd deze worsteling zullen moeten volhouden.

Rest nog de vraag waarom de namen Jakob en Israël naast elkaar gebruikt blijven. Belangrijk is het daarom nauwkeurig te kijken wat er in de tekst staat als Jakob van God zijn tweede naam krijgt. Wanneer Jakob na zijn zwerftochten door Paddan Aram (d.i. de vlakte van Aram, het gebied waar Rebekka geboren is!) aankomt in Bethel, laat God (elohiem) zich aan Jakob zien en zegent hem. "Jouw naam is Jakob. Niet altijd zal je Jakob genoemd worden, maar Israël zal je naam worden/zijn. En hij riep zijn naam: Israël". Een aantal belangrijke commentatoren zoals Rasji, Ibn Ezra, Radak en Ramban lezen deze tekst als volgt: Jij, Jakob, zult niet altijd en alleen maar bekend staan onder deze naam, want die heb ik, God, jou zelf gegeven bij je geboorte; maar ook onder de naam Israël. Deze naam wordt toegevoegd aan jouw eerste naam. Jakobs naam wordt uitgebreid van 'vasthouder' tot Israël, 'hij die overwint.' Maar de uiteindelijke overwinning is nog niet behaald, van daar Jakob én Israël.

* De Zohar is het belangrijkste werk binnen de Joodse mystiek.

VOORSTELLEN VOOR DE JUDAICANON

Van de redactie

Vorig jaar om deze tijd deden we in het *Judaica Bulletin* een oproep om voorstellen in te zenden voor de samenstelling van een Judaicanon als alternatief voor of aanvulling op de Nederlandse Relicanon. De Relicanon is een overzicht over de Nederlands-religieuze geschiedenis aan de hand van een aantal zogenaamde vensters, die elk een persoon, verschijnsel of periode belichten. Onze kritiek dat er in de Relicanon nauwelijks iets over het jodendom was te bespeuren, bracht de redactie op het idee een Nederlandse Judaicanon op te stellen die behulpzaam zou kunnen zijn in het onderwijs, in catechese en bij andere educatieve activiteiten. Er zijn sindsdien een aantal inzendingen binnengekomen, waarvan we in dit bulletin de eerste publiceren. Hoe we verder denken te gaan met het werk aan de Judaicanon kunt u lezen in het kader hieronder. De vijf opgenomen venstervoorstellen werden ingezonden door Wim Neevel te Ommen. De nummering is alleen geldig voor dit nummer van het bulletin.

Venster 1: De eerste Joden in Nederland

De eerste Joden in de Nederlanden vestigden zich in de Middeleeuwen vooral in de zuidelijke streken, met name in Brabant en Limburg. Een grafsteen die ontdekt is in Tienen duidt op de aanwezigheid van Joden in de **13e eeuw** in de Zuidelijke Nederlanden. Tienen was indertijd een bloeiende stad dank zij de lakenindustrie. De grafsteen met een Hebreeuws opschrift is gewijd aan Rebecca, dochter van rabbi Mozes. Het vormt het bewijs dat de plaatselijke Joden in **1255** al een eigen begraafplaats hadden.

Bronnen:

- J.C.H. Blom e.a., *Geschiedenis van de joden in Nederland*, Amsterdam 1995, p. 21 en 54
- J. Michman, H. Beem en D. Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, Ede/Antwerpen/Amsterdam 1992, pag. 3

Portugese synagoge (Esnoge) aan het Jonas Daniël Meyerplein te Amsterdam (Foto 2007)

Venster 2: De Portugese Joden

In het laatste kwart van de **16e eeuw** ontstond in Amsterdam een Sefardische gemeente, bestaande uit Joden die Spanje en Portugal hadden moeten verlaten. Deze brachten hun belangrijke handelsrelaties mee, hetgeen welvaart voor de gemeenschap betekende. In **1675** kwam aan het huidige Jonas Daniël Meyerplein in Amsterdam de grote, imposante en rijk ingerichte Portugese Esnoga van de Sefardische gemeente gereed. De bouwmeester was Elias Bouwman. De afmetingen van deze Esnoga zijn gebaseerd op de maatverhouding van de tempel van Salomo. Het heeft rondom 12 vensters overeenkomstig het getal van de stammen van Israël. Dit idee is in vele synagogen ter wereld overgenomen. Ook de synagoge van het Hadassa-ziekenhuis in Jeruzalem, met de beroemde ramen van Chagall, telt 12 ramen. De Esnoge model gestaan voor vele Sefardische synagogen die later werden gebouwd zoals in Londen, Willemstad, Paramaribo en New York. Bij de opening in 1675 was de Esnoga het grootste gebouw van Amsterdam. In de 17e eeuw was Amsterdam de enige stad waar de Joden zulke monumentale en van buiten duidelijk herkenbare gebedshuizen mochten bouwen, een voorrecht dat de andere religieuze minderheden, zoals Rooms-Katholieken, werd ontczegd. De Portugese Esnoga en ook de Grote Hoogduitse synagoge uit 1671 waren dan ook het symbool van de aanzien dat de Joden in Amsterdam genoten. De Portugese synagoge is een van de belangrijkste Joodse monumenten van Nederland en is wereldberoemd, mede vanwege de aanwezigheid van de bibliotheek Ets Haim (Boom des Levens). De bibliotheek van de in 1637 opgerichte broederschap Ets Haim is in de loop der eeuwen uitgegroeid tot een van de

belangrijkste collecties *sefardica* ter wereld en is onmisbaar voor de studie van het Jodendom.

Bronnen:

- *Gids Joods Historisch Museum 1995*, Amsterdam, p. 77
- J. Stoutenbeek, *Joods Amsterdam*, Ludion : Gent, 2003, p. 28-32
- Spaans-van der Bijl, T. (Red.), *Joodse bijdrage aan de Nederlandse cultuur. Jubileumnummer MISJPOGE 1987-1992*, Amsterdam, zj., p. 66, 67, 68

Venster 3: Het Joodse drukwezen

Tot 1796 legden gilden aan Joodse ambachtslieden beperkingen op. Echter de vrijheid van drukpers bevorderde de Joodse boekdrukkunst, die tot ver buiten de grenzen faam genoot. Door het heersende klimaat van religieuze tolerantie, ontwikkelde Amsterdam zich in de **17e eeuw** tot internationaal centrum van het Joodse drukwezen. Een van de meest invloedrijke Joden aan het begin van de 17e eeuw was rabbijn en boekdrukker Menasse ben Israël (1604-1657). Tot zijn kennissenkring behoorden beroemde Nederlandse geleerden als Barlaeus, en kunstenaars als Rembrandt. In 1626 richtte Menasse een Hebreeuwse drukkerij op om de Joodse gemeenschap van de noodzakelijke boeken te voorzien. Een gebedenboek dat in 1627 als eerste verscheen, vormde het begin van de Joodse boekdrukkunst in Nederland. Amsterdam was uitgegroeid tot een centrum van uiteenlopende geestelijke en religieuze stromingen. Dit leidde tot een enorme behoefte aan drukwerken van allerlei

aard: Bijbelse en religieusjuridische literatuur, gebedenboeken en liturgische werken voor in de synagoge, evenals religieuze gebruiksliteratuur. De Amsterdamse drukken stonden voor een hoge typografische en druktechnische kwaliteit. Tegelijkertijd voldeed hun uiterlijke vorm aan de hoogst esthetische eisen. Al snel overschaduwde Amsterdam de voorheen dominerende drukkerijen in Italië. In 1695 en in 1712 verschenen in Amsterdam prachtige Haggada-uitgaven met kopergravures die in druktechnisch opzicht perfect waren en die als voorbeeld gekozen werden door veel kopiïsten en miniaturisten. Op deze manier speelden de Amsterdamse *haggadot* een belangrijke rol in de 18e eeuwse heropleving van geïllustreerde, Hebreeuwse luxehandschriften.

Bronnen:

- F. Wiesemann, *Ondanks het Tweede Gebod, Joodse en christelijke illustraties met bijbelse thema's vanaf de 16e tot aan de 19e eeuw*. Bijbels Museum : Amsterdam 2003, p. 11 en 18
- *Joods historisch museum, Museumgids*, Amsterdam 2007, pag. 46

Venster 4: Nieuw Israëlietisch Weekblad

Op 4 augustus **1865** werd het Nieuw Israëlietisch Weekblad opgericht. Het NIW is daarmee het oudste nieuws- en opinieblad van Nederland. Het NIW doet verslag over kwesties in de Nederlands-Joodse gemeenschap en tegenwoordig ook in Israël. Het NIW hoort niet bij een bepaalde stroming en is de enige gemeenschappelijke krant die door alle richtingen – van orthodox, liberaal, progressief tot atheïst – en door alle maatschappelijke en politieke groeperingen wordt gelezen, ook buiten de Joodse gemeenschap. De lezers slaan elkaar wel eens ruziënd om de oren met andere meningen, maar Joden zijn gewend om het met elkaar oneens te zijn. Het NIW wil graag alle aspecten van het Joodse leven laten zien. De rubriek familieberichten is zeer eigen aan het NIW, net als de advertenties en de oproepen zoals: “Wie heeft mijn vader gekend?” De redactie gaat er nog steeds van uit dat de lezers het blad vaak bij ouders of grootouders onder ogen krijgen, zodat naar schatting tachtig procent van de Joden in Nederland er kennis van neemt.

Bron:

- Colofon NIW
- Interview met Tamarah Benima in Trouw, april 1998

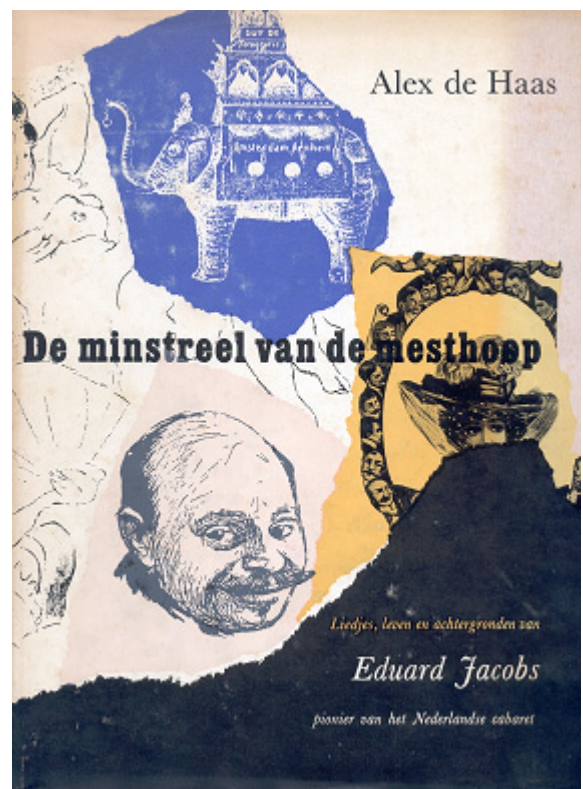
*Rabbijn en boekdrukker Menasse ben Israël
(1604-1657)*

De totstandkoming van de Judaicanon en hoe u er aan kunt bijdragen

U kunt bijdragen aan de totstandkoming van de Judaicanon door een voorstel in te zenden voor één of enkele vensters over personen, verschijnselen of perioden uit de Nederlands-joodse geschiedenis, die nog niet eerder zijn toegevoegd, of door wijzigingen en/of aanvullingen voor te stellen op reeds gepubliceerde vensters. Bijdragen moeten per venster kort en bondig beschreven zijn (maximaal 450 woorden) en worden voorzien van een bronvermelding. De redactie behoudt zich de vrijheid voor gedane voorstellen al of niet op te nemen en te redigeren. We beschouwen alle opgenomen bijdragen als nominaties voor de uiteindelijke Judaicanon. Na plaatsing in het bulletin verzamelen we de voorstellen als Judaicanon-in-wording op de website van de stichting (www.judaica-zwolle.nl). Te zijner tijd zal er dan na advisering van deskundigen een selectie gemaakt worden om tot een definitieve Judaicanon te komen.

Venster 5: Joodse kleinkunst

Eduard Jacobs (1868-1914) heeft op 19 augustus **1895** de cabaretkunst in Nederland geïntroduceerd. Hij sloot toen aan het huidige Museumplein in Amsterdam de eerste cabaretovereenkomst in ons land. Hij heeft deze aparte vorm van amusementskunst van Parijs naar Amsterdam overgebracht. Deze Ezechiël Jacobs (bekend onder de naam Eduard, later Edouard Jacobs) werkte tot 1890 in de diamantindustrie. Omdat zijn artistieke bloed kroop waar het niet gaan kon, trok hij op 22-jarige leeftijd naar Parijs, waar hij als pianist begeleider werd van variétéartiesten in het vermaakcentrum “Le Moulin Rouge”. In deze Franse jaren kwam hij in contact met een nieuwe amusementsvorm die zich in 1881 had geopenbaard: het intieme cabaret-artistique. In 1894 kwam hij met een koffer vol Frans cabaretmateriaal naar Nederland terug. Hem komt de eer toe het echte cabaret in Nederland te hebben geïntroduceerd. Hij bracht de Franse sfeer over naar de Pijp in Amsterdam. Je kunt Eduard Jacobs dan ook Nederlands cabaretpionier noemen, die onze allereerste protestzanger was. Jacobs durfde zijn verontwaardiging te uiten in rauw realistische, fel getuigende, niets en niemand ontziende spot- en klaagliederen. Het toont ons een boeiend facet van het dagelijks leven rond de eeuwwisseling want deze “époque” was niet zo “belle” en de “nineties” waren niet zo “gay” als men in het Café Chantant deed voorkomen. Zijn door onderwerpen en taalgebruik provocerende liedjes hebben ertoe bijgedragen dat de samenleving en de overheid attent werd gemaakt op sociale misstanden. De ontwikkeling van het Amsterdamse amusementsbedrijf in de 19e eeuw,

Omslag van het boek “De minstreel van de mesthoop, Liedjes, leven en achtergronden van Eduard Jacobs, Pionier van het Nederlandse cabaret” door Alex de Haas uitgegeven bij De Bezige Bij, Amsterdam 1958

die het gevolg was van maatschappelijke veranderingen zoals de industrialisatie, speelde in op een middenklasse met behoefte aan vrijetijdsbesteding. Dit Amsterdamse amusement heeft altijd een rijk Joods aandeel gekend. Van Eduard Jacobs en Abraham de Winter – de eerste artiest, wiens stem in 1901 op de grammofoonplaat

is vastgelegd – tot de revue en het variété in de Amstelstraat, waar het Amsterdamse uitgaansleven zich later ging afspelen en waar Louis en Heintje Davids hun eerste successen beleefden. In de crisisjaren twintig en dertig zochten mensen afleiding voor hun zorgen in nieuwe amusementsvormen. De film was inmiddels geboren. In het “BioscoopPaleis Tuschinski” ging de film “De Jantjes” in première met wederom broer en zus Davids. Zo hebben Joodse artiesten, muzikanten, regisseurs en impresario’s een grote rol gespeeld in de ontwikkeling van het Amsterdamse amusement.

Bronnen:

- Spaans-van der Bijl, T. (Red.), *Joodse bijdrage aan de Nederlandse cultuur. Jubileumnummer MISJPOGE 1987-1992*, Amsterdam, z.j., p. 97-100
- Cabaret, verslag Verhalen in Trouw 04-06-1995
- Joods Historisch Museum catalogus “Draaien, altijd maar draaien”

BOEKBESPREKING

Paul Kriwaczek, *Jiddische Wereld, Opkomst en ondergang van een vergeten volk*. Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen 2007, ISBN: 978 90 450 1247 6, 360 pg.

Als je het woord ‘jiddisch’ tegenkomt, dringen zich allerlei beelden aan je op, beelden uit ‘Fiddler on the Roof’, de sublieme foto’s van Roman Vishniac, en beelden van de onbeschrijfelijk hartverscheurende gevolgen van de Sjoa. Paul Kriwaczek verandert dit beeld totaal in de veertien hoofdstukken van wat je wel zijn magnum opus mag noemen. Duizend jaar lang bestond er in Europa een ‘Jiddisch hejm’. Het besloeg een gebied dat grofweg begrensd werd door de steden Amsterdam, Berlijn, Riga, Vilnius, Minsk, Kiev, Boedapest, Praag en Zurich. In dit gebied konden de Joden zich althans de eerste 800 jaar min of meer vrij bewegen en vestigen. Pas toen in Europa de nationale staten duidelijker gedefinieerd werden, raakten zij hun bewegingsvrijheid geleidelijk aan kwijt en begon het tot dan toe nog niet echt georganiseerde antisemitisme een grotere en uiteindelijk fatale rol te spelen. Inmiddels hadden zij wel een eigen taal en literatuur gecreëerd, een eigen cultuur en beschaving, die veel meer invloed op de Europese cultuur blijkt te hebben dan we ons realiseren. Bovendien is die cultuur niet verdwenen met de Sjoa, zoals vaak wordt gesteld, maar voor een groot deel door de Joden meegenomen naar Noord- en Zuid-Amerika en niet in de laatste plaats naar Israël. Het nog door Mozes ben Menachem Mendel, de grote voorman van de Joodse Verlichting, zo verachte Jiddisch, dat bijna uitgestorven leek, beleeft vandaag de dag een ongekennde revival en als je er maar oog voor hebt, kun je overal om je heen sporen ontdekken van deze Jiddische Wereld.

Bij het lezen van dit boek zie je overal de sporen van de documentaire maker Paul Kriwaczek. Hij zoomt als het ware in op een bepaald onderwerp, behandelt dat in snelle zinnen die bol staan van de informatie, rondt dat onderwerp af en gaat dan naar de volgende beeldenserie, maar legt wel duidelijke verbanden en net zoals bij een documentaire film duizelt het je soms van de hoeveelheid gegevens die over je worden uitgestort. Buitengewoon interessant en boeiend is het om de min of meer bekend veronderstelde geschiedenis van Europa nu eens belicht te zien vanuit de lotgevallen van de Europese Joden. Vooral ook omdat we, soms hernieuwd, kennismaken met de meest uiteenlopende figuren. Kriwaczek, nuanceert en detailleert, hij voegt toe en relateert en, wat misschien nog wel het belangrijkste is, hij schrijft met grote betrokkenheid over zijn onderwerp.

Met extra grote belangstelling heb ik de hoofdstukken over de Reformatie en over de Ba’al Sjem Tov gelezen, waarin met name over Luther en de Grote Chassidische Meester een totaal ander en, nogmaals, genuanceerder beeld naar voren kwam. Door de oneindige hoeveelheid fascinerende verhalen en anekdoten is het een boek waar je steeds weer naar grijpt en waarvan je steeds weer een hoofdstuk herleest en waarbij je steeds weer tot de conclusie komt dat het bijna allemaal nieuw voor je is. Dit boek verdient het een standaard werk te worden op dit gebied en niet in de laatste plaats door zijn toegankelijkheid en

leesbaarheid waarbij de verdienste van de vertaler ook wel eens genoemd mag worden.

Over de schrijver

In 1937 moesten de pasgeboren Paul Kriwaczek en zijn ouders vluchten uit het door de Nazi's gecontroleerde Oostenrijk. Ternauwernood konden zij ontkomen naar Engeland. Na het gymnasium in Londen studeerde hij aan de London Hospital Medical School. Nog tijdens zijn opleiding acteerde hij al in hoorspelen en speelfilms en begon hij, met redelijk succes, voor het toneel te schrijven. Nadat hij als tandarts afgestudeerd was begon hij reizen te maken door Azië en Afrika, vestigde zich eerst een poosje in Afghanistan als tandarts van de Afghaanse Koninklijke familie en maakte en passant de allereerste tv-film van Afghanistans nationale sport, Bouzkashi, een soort polo. Ook schreef hij over zijn ervaringen en maakte een onderwater film over het Meer van Genève aan boord van Cousteau's passagiers onderzeeër. In 1968 kwam hij bij de BBC in dienst als specialist voor Centraal en Zuid Aziatische zaken en schreef en produceerde radioprogramma's in het Engels, Hindi, Urdu,

Nepalees, Burmees, Farsi en Pashto. In 1970 stapte hij over naar de BBC Television en ging daar documentaire, wetenschappelijke, drama en muziek programma's schrijven, regisseren en produceren. In 1988 werd hij algemeen directeur van deze dienst van de BBC. In 1993 vertrok hij en ging zich wijden aan een carrière als schrijver. Zijn eerste boek 'Documentary for the small screen' uit 1997 wordt gezien als een handboek voor het maken van TV. Vijf jaar later volgde zijn boek 'In search of Zarathustra', ook in het Nederlands vertaald 'Op zoek naar Zarathoestra', een zeer persoonlijk boek over de invloed van het gedachtegoed van Zarathoestra op de ontwikkeling van de menselijke beschavingen in het algemeen en op de monotheïstische religies in het bijzonder. Zijn boek 'Yiddish Civilisation, The Rise and Fall of a Forgotten Nation', verscheen in 2005, in 2007 gevolgd door de Nederlandse vertaling 'Jiddische Wereld, Opkomst en Ondergang van een vergeten volk'.

Dick Broeren

Het boek is aanwezig in de bibliotheek van de Stichting Judaica Zwolle.

BIBLIOTHECARIA

Enkele nieuwe aanwinsten in de bibliotheek van de Stichting Judaica die het vermelden waard zijn:

Kriwaczek, Paul. *Jiddische wereld: opkomst en ondergang van een vergeten volk.* 903.5

Dit boek is elders in deze uitgave van het Bulletin uitvoerig besproken door Dick Broeren.

Mendelsohn, Daniel. *Verloren: Op zoek naar zes van de zes miljoen.* az.isra. 944.5

Vijf jaar lang trok Daniel Mendelsohn over de wereld, op zoek naar het antwoord op de vraag, die hem als klein kind al bezig hield: wat is er echt gebeurd met mijn oudoom Sjamiël en diens gezin, vermoord in de Oekraïne. Zijn zoektocht brengt hem naar twaalf landen op vier continenten. Hij

heeft haast, want de getuigen sterven uit. Mendelsohn verweeft zijn zoektocht met herinneringen aan een bijna verloren generatie joodse emigranten en met diepgaande bespiegelingen over bijbelse teksten en de geschiedenis van het joodse volk. Uiteindelijk is "Verloren" een boek over de betekenis van menszijn, hoe we voortdurend bezig zijn met het scheppen en beheren van mythes, die ons leven structuur moeten geven.

N.B. Heeft u nog boeken uit de bibliotheek thuis, wilt u die de komende cursusavonden dan inleveren bij de cursuscoördinator?

Dicky Koffeman-Wielenga

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR 2008

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl. De datums van de cursussen van de stichting kan men vinden in de cursusfolder 2007-2008 en op onze website.

za 12-4 Sjabbat Metsora (Lev. 14:1-15:33)

zo 13-4 Studiedag over Creativiteit en Innovatie ("In het begin creëerde God") van het Arnhemse Leerhuis o.l.v. Rabbijn Dr. Tzvi Marx, Directeur van de Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum. Plaats: Oosterbeek. Tijd: 9.30-16.00 uur. Toegang: € 25,-. Voor meer informatie: zie hieronder.

za 19-4 Sjabbat Acharee Mot (Lev. 16:1-18:30)

zo 20-4 Pesach / Paasfeest (1e dag)

ma 21-4 Pesach / Paasfeest (2e dag)

za 26-4 Pesach / Paasfeest (7e dag)

zo 27-4 Pesach / Paasfeest (8e dag)

wo 30-4 Koninginnedag

do 1-5 Jom Hasjoah / Herdenking Holocaust

za 3-5 Sjabbat Kedosjiem (Lev. 19:1-20:27)

ma 5-5 Bevrijdingsdag

do 8-5 Jom Ha'atmaot / Onafhankelijkheidsdag Israël

* Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoozevee. 'Joodse werkkampen in Drenthe en Friesland'. Dhr. Niek van der Oord. Jom Ha'atmaot viering (Onafhankelijkheidsdag van Israël). Aanvang 19.30 uur. Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Toegang gasten: € 4,-.

za 10-5 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

wo 14-5 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Jom Ha'atmaot - de onafhankelijkheidsdag van de staat Israël - zal in verband met het zestigjarig bestaan van Israël in onze afdeling op 14 mei 2008 op bijzondere wijze gevierd worden. Het programma zal te zijner tijd bekend worden gemaakt. Aanvang: 19.30 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle.

za 17-5 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2)

vr 23-5 Lag Ba'omer (33e dag van de Omertelling)

za 24-5 Sjabbat Bechoekotaj (Lev. 26:3-27:34)

za 31-5 Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)

ma 2-6 Jom Jeroesjalajim (Hereniging van Jeruzalem)

za 7-6 Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)

ma 9-6 Sjavoe'ot/Wekenfeest/Pinksteren (1e dag)

di 10-6 Sjavoe'ot/Wekenfeest/Pinksteren (2e dag)

za 14-6 Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)

za 21-6 Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)

za 28-6 Sjabbat Korach (Num. 16:1-18:32)

za 5-7 Sjabbat Choekat (Num. 19:1-22:1)

za 12-7 Sjabbat Balak (Num. 22:2-25:9)

za 19-7 Sjabbat Pinchas (Num. 25:10-30:1)

zo 20-7 Vastendag van 17 Tammoez

Studiedag Het Arnhemse Leerhuis

Op zondag 13 april 2008 organiseert het Arnhems Leerhuis een studiedag over het thema *Creativiteit en Innovatie*, in het Hebreeuws: *Jetziratijoet v'chiddoesj*. Dit thema sluit aan bij de eerste zin van de Bijbel: "In het begin creëerde God...". De *imitatio dei*, de 'navolging van God' is een centraal ideaal van het Jodendom. Dat is zeker zo op ethisch gebied, maar het geldt ook voor het creatieve gebied.

Maar kan creativiteit ook niet een bron van ketterij zijn? Moet niet het ideaal van vroomheid leiden tot gehoorzaamheid in plaats van tot het uitvinden van nieuwe dingen? Zijn Nadav en Abihu niet gedood wegens hun creatieve aanpak van de eredienst, het komen met nieuw vuur, wat hun niet was opgedragen (Lev. 10:1-3)? Is innovatie dan het begin van rebellie? Of is het de bron van betrokken en verantwoordelijke uitvoering van Gods opdracht(en) om deze aan te passen aan nieuwe realiteiten? Deze vragen zullen in de discussie op tafel komen.

Tijdens deze studiedag wordt gestudeerd en gediscussieerd met Rabbijn dr. Tzvi Marx. De dag begint om 9.30 uur en vindt plaats in Bilderberg Hotel te Oosterbeek, Utrechtseweg 261. Meer informatie kunt u krijgen bij dhr. Wim Eikelboom, voorzitter van het Arnhems Leerhuis, e-mail: wim.eikelboom@hetnet.nl; tel. 0318 -630686.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- B. Mikers (penningmeester)
- W.H. Neevel (secretaris)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mevr. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons emailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: € 2,50 per persoon; voor kinderen € 1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 2008. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of per e-mail zijn ontvangen op info@judaica-zwolle.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

UIT HET BESTUUR

De werkgroep cursussen bereidt momenteel een nieuw cursusprogramma voor het seizoen 2008-2009 voor. Wie ideeën voor cursusonderwerpen heeft kan die doorgeven aan de secretaris van de werkgroep Dick Klasen (e-mail info@judaica-zwolle.nl). De cursusfolder zal in de eerste helft van juli verschijnen en worden toegestuurd aan al onze deelnemers (cursisten, abonnees en donateurs) en aan alle belangstellenden die de afgelopen twee jaar informatie hebben aangevraagd.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica wordt verzorgd door mevr. Mieke van Harten-Wondergem uit Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwwah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Lidy van Dam, Marieke de Graaf, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Wim Neevel, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Wil Wolters.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit emailadres bijvoorbeeld groepsrondleidingen in de synagoge, toezending van het cursusprogramma of andere informatie aanvragen..